

УДК 81'1+811.161.2

В. А. Глушенко

СТРУКТУРА ЛІНГВІСТИЧНОГО МЕТОДУ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХXI ст.

Стаття присвячена аналізу структури лінгвістичного методу в сучасному українському мовознавстві. Лінгвістичний метод трактується як складна логічна одиниця, що включає в себе онтологічний, операційний і телеологічний компоненти. Такий підхід дозволяє об'єднати в цілісній концепції лінгвістичного методу такі феномени, як принципи / підходи, операції (прийоми, процедури) та мета дослідження.

Ключові слова: метод, лінгвістичний метод, онтологічний, операційний, телеологічний компоненти.

Статья посвящена анализу структуры лингвистического метода в современном украинском языкознании. Лингвистический метод трактуется как сложная логическая единица, включающая онтологический, операционный и телевологический компоненты. Такой подход позволяет объединить в целостной концепции лингвистического метода такие феномены, как принципы / подходы, операции (приемы, процедуры) и цель исследования.

Ключевые слова: метод, лингвистический метод, онтологический, операционный, телевологический компоненты.

The paper is devoted to the analysis of the linguistic method structure in the modern Ukrainian linguistics. Linguistic method is treated as a complex logic unit that comprises ontological, operational and theological components. Such approach enables to consolidate such phenomena as principles / approaches, operations (means, procedures) and the objective of the research into an integrated linguistic method concept.

Key words: method, linguistic method, ontological, operational and theological components.

Як відомо, у радянські часи лінгвістична методологія перебувала під вирішальним впливом марксистсько-ленінської теорії, що значною мірою гальмувало розвиток методологічних досліджень у царині мовознавства. Це відбилося, зокрема, у висуванні на передній план так званого “діалектичного методу”, який, проте, має всі ознаки наукового принципу або підходу, але аж ніяк не методу як такого. “Діалектичний метод”, з одного боку, і частково наукові та спеціальні методи, з іншого, виступають у радянському наукознавстві як якісно різномірні феномени та мають різну структуру [1, с. 7].

Недостатньо уваги приділялося проблемі структури лінгвістичного методу; у лінгвістичній методології та наукознавстві взагалі переважали гомогенні концепції методу, у межах яких метод ототожнювався з прийомами та процедурими.

Ситуація й до нашого часу радикально не змінилася; можна констатувати, що теорія лінгвістичних методів поки знаходиться в стадії становлення.

І зараз є суттєві суперечності й значні відмінності в дефініціях і трактуваннях методу, у класифікаціях методів. Це повною мірою відбилося в українському мовознавстві. О. О. Селіванова цілком обґрунтовано підкреслює “невпорядкованість методологічного інструментарію лінгвістики, відсутність його глибокого аналізу й опису” [2, с. 48]. Це призводить до того, що в навчальних посібниках для вищої школи наводяться необґрунтовані класифікації методів (і саме поняття методу подається дуже суперечливо), до помилок у визначенні методів дослідження в кандидатських дисертаціях.

Отже, звернення до проблеми лінгвістичного методу, до питання про його структуру в українському мовознавстві кінця ХХ — початку ХХІ ст. є надзвичайно актуальним і в теоретичному, і в прикладному аспектах.

Наукознавці вживають термін *метод* у різних значеннях — у широкому (як спосіб, знаряддя й засіб пізнання) та вузькому (як сукупність прийомів, процедур і операцій дослідження).

У наукознавстві кінця ХХ — початку ХХІ ст. переважає вузьке трактування: метод розглядають як сукупність прийомів, процедур і операцій, що використовуються в дослідженні, тобто як гомогенний феномен.

Так само й термін *лінгвістичний метод* уживають у двох значеннях. О. О. Селіванова інтерпретує лінгвістичний метод, по-перше, як “спосіб організації пізнавальної й дослідницької діяльності з метою вивчення явищ і закономірностей мови як об’єкта лінгвістики”, по-друге, як “систему процедур аналізу мовних явищ та / або перевірки отриманих результатів” [3, с. 339]. Перше з цих значень є широким, друге — вузьким.

Найчастіше лінгвістичний метод трактують у вузькому смислі.

Такий підхід відбився в поширеній класифікації лінгвістичних методів. Так, О. О. Селіванова поділяє методи лінгвістичних досліджень на загальні та лінгвістичні. До загальних дослідниця відносить спостереження, індукцію і дедукцію, гіпотезу, аналіз і синтез, таксономію, порівняння, формалізацію, ідеалізацію, експеримент, фальсифікацію, моделювання [3, с. 339; 2, с. 49–51].

Проте ці феномени є операційними елементами (операціями, прийомами чи процедурами); інтерпретація їх як методів є очевидним спрощенням. Так, моделювання може використовуватися як прийом у різних методах, зокрема в порівняльно-історичному. Якщо вважати моделювання методом, треба визнати, що воно в одних випадках виступає як метод, а в інших як прийом. У зв’язку з цим заслуговує на увагу теза О. О. Селіванової про те, що “прийом може мати статус методу залежно від забезпечення ним конкретного результату дослідження” [2, с. 49]. Можливо, авторка саме це мала на увазі, вказуючи при описі порівняльно-історичного методу, з одного боку, на “методику лінгвогеографії”, з іншого, на “лінгвогеографічний метод” [2, с. 53–54] (отже, один метод уживається в складі іншого).

Суперечливість такого підходу видається очевидною. На нашу думку, він призводить до “розмивання” поняття методу.

Отже, зазначені операційні елементи (спостереження, індукцію і дедукцію та ін.), які, безперечно, входять у структуру різних методів, вважати власне науковими методами недоцільно. Є всі підстави розглядати їх як наукові прийоми. Характерно, що М. П. Кочерган інтерпретує індукцію і дедукцію, аналіз і синтез та гіпотезу як “вихідні прийоми наукового аналізу мовного матеріалу” [4, с. 209–211].

На наш погляд, ототожнення методу з операційними елементами збіднює поняття лінгвістичного методу; метод певним чином відмеж-

овується від принципів і підходів, які не включаються в його структуру.

У зв'язку з цим ми хотіли б навести думку С. Б. Кримського, який стверджував, що “метод не може бути редукований до чисто інструментального функціонування, до простого знаряддя” [5, с. 111]. На наш погляд, ця теза має велике методологічне значення.

Поряд з тенденцією ототожнювати методи з операційними елементами в наукознавстві спостерігається протилежна тенденція — відривати операції (прийоми, процедури) від методів, розглядати операційні елементи окремо, як самостійний феномен. При цьому між методом і прийомами постулюється тісний зв'язок, але саме зв'язок різних феноменів, а не частин одного феномена. На наш погляд, це, так само як і ототожнення методу з прийомами (процедурами, операціями), збіднює поняття методу. Операційні елементи мають бути включені в структуру методу як його складова частина.

У широкому смыслі науковий, у тому числі лінгвістичний метод розглядають як шлях пізнання, його вид і спосіб, знаряддя й засіб. Таке трактування є класичним: його витоки можна знайти вже в Аристотеля, на нього орієнтувався й Г. Гегель.

Так, С. Б. Кримський визначає науковий метод як “систематизований спосіб досягнення теоретичного чи практичного результату, розв'язання проблем чи одержання нової інформації на основі певних регулятивних принципів пізнання та дії, усвідомлення специфіки досліджуваної предметної галузі і законів функціонування її об'єктів”. Метод “відрізняється від методики та техніки тим, що окрім технічної, процедурної частини включає також їх теоретичне усвідомлення та особливі пізнавальні принципи”, він “знаходиться в єдності з певною теорією чи теоріями” [6, с. 373].

У структурі методу С. Б. Кримський виділяє дві частини. Це, по-перше, “конструктивна частина методу”. Сюди входять принципи методологічного аналізу, зразки та антизразки їх предметного втілення, а також умови застосування методу. По-друге, це “алгоритмічно-процедурна частина методу”. У цю частину автор включає “стандартні правила”, “процедури”, “алгоритмічні рецепти”, “нормативи” та “вимоги” [5, с. 111–114].

Отже, науковий, у тому числі лінгвістичний метод у широкому трактуванні слід інтерпретувати як гетерогенний феномен.

Перспективним видається тлумачення лінгвістичного методу як складної логічної одиниці з певною структурою [7, с. 258].

За визначенням Б. О. Серебренникова, науковий метод узагалі та лінгвістичний метод зокрема — це “певний підхід до досліджуваного явища, певний комплекс тверджень, наукових і чисто технічних прийомів”, тому “метод завжди є системою” [7, с. 258].

Узагальнивши цю концепцію, Л. П. Іванова зазначила, що у структурі методу можна виділити два основні компоненти: “теоретичне обґрунтування певного підходу до аналізу мовних і мовленнєвих фактів” і “методику дослідження, що з нього випливає” [8, с. 231].

Погоджуючись з Л. П. Івановою в цілому, ми хотіли б відзначити, що, беручи до уваги роль конструктивістських моментів у науковому пізнанні, поняття методу слід пов’язувати з поняттям мети.

За умови включення в структуру методу мети дослідження в ній може бути виділений телеологічний компонент.

На нашу думку, лінгвістичний метод необхідно розглядати як одиницю, що включає в себе три різномірні компоненти: онтологічний, операційний і телеологічний.

Це твердження, висунуте В. І. Постоваловою [9, с. 24], було розвинене й обґрунтоване в наших публікаціях [1; 10, с. 12–13; 11–13].

У межах зазначеного підходу комплекс наукових прийомів (процедур, операцій) та методика їх застосування становлять лише один з компонентів методу — операційний.

Звернемося до онтологічного компонента методу. Онтологія виступає в ролі засобу, за допомогою якого дослідник сприймає світ як деяку певним чином розчленовану цілісність, подану йому в системі філософських категорій. “Підсистема” онтології ніби замикає пізнавальний рух: вона є й логічно першим кроком, задаючи категоріальне бачення об’єкта дослідження, і логічно останнім, включаючи в себе отримані результати [14, с. 26–27]. З цього випливає, що як належність онтологічного компонента наукового методу доцільно розглядати такі засоби пізнання, як принцип і підхід.

Науковий принцип є найважливішим методологічним засобом, теоретико-методологічною основою методу. У ролі принципів виступають глобальні твердження з широким радіусом дії, що мають стратегічне значення [15, с. 102].

Науковий підхід, тісно пов'язаний із принципом, визначає напрям дослідження, проте він, на відміну від принципу, не є безпосереднім знаряддям пізнання; підхід відбувається в принципах, прийомах і процедурах певного методу [15, с. 24].

Викладена й аргументована тут концепція лінгвістичного методу, як нам видається, “знімає” протиріччя, тією або іншою мірою притаманні іншим концепціям.

Трактування лінгвістичного методу як складної логічної одиниці, що включає в себе онтологічний, операційний і телеологічний компоненти, видається перспективним з погляду вивчення одиниць і категорій усіх мовних рівнів. Такий підхід дозволяє об'єднати в цілісній концепції лінгвістичного методу такі різнорідні, але взаємопов'язані феномени, як принципи / підходи, операції (прийоми, процедури) та мета дослідження.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Глущенко В. А. Теорії лінгвістичного методу в українському мовознавстві кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. / Глущенко В. А. // Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології : зб. наук. праць / [за заг. ред. проф. В. А. Глущенка]. – Слов'янськ : Вид-во Б. І. Матріна, 2015. – Вип. 2. – С. 6–17.
2. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
3. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
4. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник для студентів фіол. спеціальностей вищих закладів освіти / Кочерган Михайло Петрович. – К. : Академія, 1999. – 288 с.
5. Кримський С. Б. Запити філософських смислів / Кримський Сергій Борисович. – К. : ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
6. Кримський С. Метод / С. Кримський // Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. В. І. Шинкарук ; Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2002. – С. 373.
7. Серебренников Б. А. Проблема взаимоотношения общей методологии, лингвистической науки и частных методов лингвистического исследования / Б. А. Серебренников // Общее языкознание : методы лингвистических исследований / отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1973. – С. 257–313.
8. Иванова Л. П. Курс лекций по общему языкознанию : учебное пособие / Иванова Людмила Петровна. – К. : Освіта України, 2006. – 312 с.
9. Постовалова В. И. Историческая фонология и ее основания : опыт логико-методологического анализа / Валентина Ивановна Постовалова. – М. : Наука, 1978. – 203 с.

10. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-ті рр. XIX ст. — 20-ті рр. ХХ ст.) / Глущенко Володимир Андрійович ; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; відп. ред. О. Б. Ткаченко. — Донецьк, 1998. — 222 с.
11. Глущенко В. А. К вопросу о структуре лингвистического метода / Глущенко В. А. // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : научно-методич. сб. / отв. за вып. В. А. Глущенко. — Славянск, 2001. — Вып. VIII. — С. 3–6.
12. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод і його структура / В. А. Глущенко // Мовознавство. — 2010. — № 6. — С. 32–44.
13. Glushchenko V. Method Structure in Russian and Ukrainian Linguistic Tradition / Glushchenko V. // Collected Articles of the 3rd International Linguistics Conference (Taganrog, Russia) / edited by G. T. Polenova and T. G. Klikushina. — Newcastle upon Tyne, 2014. — P. 293–300.
14. Снесар В. И. Место принципов в системе научного знания / Снесар В. И. // Анализ системы научного знания / под ред. Я. Ф. Аскина, Т. К. Никольской, Б. И. Мокина. — Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1976. — С. 24–27.
15. Подкорытов Г. А. О природе научного метода / Геннадий Алексеевич Подкорытов. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1988. — 224 с.